

Tehnica vernisului colorat pe argint în surse din secolul al 18-lea

Júlia Tövissi

Introducere

Cercetarea tehnicii vernisurilor colorate pe suport de argint în cărțile de rețete din secolul al 18-lea este oportună pe o parte prin păstrarea a numeroaselor altare și statui din lemn în Transilvania, împodobite cu această tehnică, pe de altă parte prin lipsa literaturii de specialitate autohtonă în domeniu. Lucrarea de față se compune din cercetarea și compararea a 32 de rețete provenite din 8 cărți de rețete. Dintre culegerile de rețete cinci sunt scrise în limba germană și câte una în limba italiană, franceză și maghiară.¹ Scopul lucrării constituia realizarea unei culegeri menite să ajute la cercetarea și investigarea operelor de artă împodobite cu tehnica studiată. Înțelegerea, explicarea și transpunerea în limbajul actual al denumirilor materialelor și unităților de măsură prezente în rețete, au fost la fel puncte esențiale. Rețetele de vernis colorat studiate sunt menite să fie aplicate pe suport de foiță de argint sau obiect din argint.

Tehnica vernisului colorat pe argint

Esența tehnicii², utilizată adeseori pentru împodobirea altarelor și statuiilor din lemn, constă în aplicarea vernisurilor colorate, transparente peste un suport metalic, de cele mai multe ori foiță de argint, prin care se realizează un efect optic special. Suportul metalic translucește prin stratul de culoare și îi oferă acestuia un caracter metalic, feeric. Suportul a fost de preferință foiță de argint, dar putea fi și foiță de aur sau de staniu, mai rar placă de cupru.³

Context istoric – creații baroce din Transilvania

Tehnica vernisului colorat pe suport de argint a fost deja utilizată pe altarele și sculpturile medievale din lemn, însă perioada de înflorire a avut loc în secolele al 17-lea și 18-lea. De atunci întregi suprafețe de sculpturi și altare puteau fi împodobite în așa fel. În perioada barocului tehnica se caracterizează printr-o paletă coloristică bogată, cuprinzând diferite tonuri de roșu, galben, verde și albastru. Extinderea folosirii vernisurilor albastre a avut

loc după descoperirea pigmentului albastru de Berlin în 1704.⁴ Gama creațiilor transilvănene păstrate din perioada barocă este destul de bogată. Altarul principal al bisericii franciscane din Odorheiu Secuiesc, închinată Sfinților Petru și Paul constituie un exemplu semnificativ, frumos al perioadei respective (*foto 1*).⁵ Apostolii și regile sfinte-Sfântul Ștefan și Ladislau- grupul statuar al Sfintei Treimi, precum și alte elemente ornamentale sunt argintate și împodobite cu vernisuri colorate. Haina Sfintei Fecioare decorată cu motive ornamentale realizate cu vernisuri colorate peste foiță de argint, prezintă o valoare estetică deosebită (*foto 2*). Statuia Mariei Imaculată Victorioasă din Canta (Târgu-Secuiesc), datând din secolul al 18-lea, este bogat decorată cu vernisuri colorate: haina Sfintei Maria este roz-închisă, cantul hainei auriu, iar globul pământesc este vernisat cu albastru (*foto 3-4*).

Punct de pornire

Motivul căutării și cercetării analogiilor de cărți de rețete îl constituiau două cărți de rețete în limba maghiară din Transilvania. Prima a fost traducerea în limba maghiară, realizată în 1828, a cărții lui Joh. Bapt. Pictorio din 1704, intitulată „Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst” (Arta iluminării, cu secretele sale rare și curioase) de către Kendi Sámuel, preotul de atunci din Atid (*foto 5-6*).

Amvonul bisericii reformate din Atid, datând din 1802, fiind decorat pe suport de foiță de argint cu vernisuri roșii, verzi și galbene, sugerează o legătură cu cartea tradusă de Kendi (*foto 7-8*).

Cealaltă o constituie manuscrisul din Tomești din 1828 (jud. Harghita) a lui Ferencz Antal, intitulat „Rövid oktatás az asztalossághoz tartozó és a képfestéshez megkívántató némely festékeknek készítéséről és tulajdonságáról. Az architekturából” (Scurtă instruire despre pregătirea și caracteristicile anumitelor culori pentru pictura folosită la tâmplărie. Din arhitectură.) (*foto 9*).

Din nefericire, până în momentul de față, nu se cunosc opere de artă realizate de Ferencz Antal. Căutarea datelor legate de identitatea și activitatea lui Ferencz, care pare totuși să fi fost un tâmplar, pictor și constructor de orgă, rămâne o sarcină importantă.

¹ Copiile cărților de rețete în limbi străine erau accesibile în biblioteca universitară din Hildesheim (Germania), iar manuscrisul din Tomești a lui Ferencz Antal putea fi cercetat mulțumit Muzeului Secuiesc al Ciucului.

² Tehnica este denumită în limba germană „Lüstertechnik”, dedusă din termenul latin „lustrare”, adică lustrui, ilumina.

³ Koller 1975. pp. 20.

⁴ Brachert 2001. pp. 39.

⁵ Fábán – Kovács – Mihály – Miklós – Terdik 2010. pp. 19.

Tabel 1. Ordinea cronologică a cărților de rețete

Autor	Cărți de rețete	Data publicării	Locul publicării
1. Joh. Baptista Pictorio	„Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst”	1713	Nürnberg
2. Johann Melchior Cröker	„Der wohl anführende Maler”	1719	Frankfurt/Leipzig
3. Pater Bonani	„Neuer Tractat von Firniß-Laquir-und Mahler-Künsten”	1730 orig.: 1720	Leipzig Roma
4. Jean Felix Watin	„L’art du peintre d’oreur...” „Der Staffimaler”	1753 1774	Paris Leipzig
5. Johan Arendt Müller	„Das Werkstattbuch des Johan Arendt Müller zu Quakenbrück”	a doua parte a secolului al 18-lea	Quackenbrück/ Germania de Nord
6. H.F.A. Stöckel	„Praktisches Handbuch für Künstler, Lackliebhaber und Oehlfarben-Anstreicher”	1799 (ed. 2.)	Nürnberg
7. Johann Conrad Gütle	„Gründlicher Unterricht zur Verfertigung guter Firnisse”	1800	Nürnberg
8. Ferencz Antal	„Rövid oktatás Az asztalossághoz (...)”	1828	Tomești

Tabel 2. Substanțele colorante ale vernisurilor colorate

Culori de vernis	Colorant de origine vegetală/ pigment organic	Colorant de origine animală/ pigment organic	Pigmenți anorganici
roșu	lac florentin: orlean lemn de Fernambuk lemn de Brazilia sânge de dragon	lac florentin: coșenilă kermes	
verde	colorant verde din diferite plante șofran-turnesol- sevă verde (colorant vegetal)		verdigris
albastru	turnesol		albastru de Berlin, smalt
galben	curcuma guma gutti		
maro-gălbui	colorant galben de verigariu		

Tabel 3. Substanțele colorante ale lacurilor de aur

Lacuri de aur	Coloranți de origine vegetală/ pigmenți organici	aloe, curcuma, sânge de dragon, guma gutti, șofran, orlean

Cărțile de rețete

Lucrarea a constat și din identificarea și explicarea materialelor, a uneltelor, ori a unităților de măsură, care reprezentau valori variabile în funcție de timp și de regiune (de ex.: lot, uncie etc.).⁶

Vernisul colorat aplicat pe argint apare în cărțile de rețete studiate sub diferite denumiri. Acesta este semnat de preferință cu termenii „lac”, „creație de glasiu”, „firnis”,

respectiv „gintariu” la Ferencz Antal. Vernisurile aurii dispun de denumirile „lac de aur”, „firnis aur”, „firnis de lac de aur”. Rețetele prezintă, pe lângă denumirea și modul de aplicare a vernisului colorat, și tehnica de execuție a substanțelor colorante și a lianților. Johann Melchior Cröker descrie chiar două rețete diferite pentru pregătirea lacului florentin, care constituie cea mai frecvent folosită substanță colorantă a vernisurilor roșii (foto 10).

În manuscrisul lui Ferencz Antal liantul vernisurilor colorate este „gintariul arabic”, obținut din terebentină (colofoniu) dizolvată în ulei de terebentină, care se prepară în următorul fel (foto 11).

⁶ Explicațiile sunt bazate în primul rând pe cărțile de rețete studiate. Alte surse și literaturi importante de menționat sunt: Krünitz 1733–1858., Szabó 1984., Brachert 2001., Bogdán 1991., Möller 1818.

Florentiner Lac zu machen.

Nimm des schönsten Farnebus 24. Loth, rohen Alaun 16. Loth, thue es in einen Topf, giesse rein Wasser darüber, laß es 8. Tage lang stehen, hernach fiede es auf, laß es kalt werden, feige es durch, und das durchgeseigte präcipitire mit Weinstein-Del.

Ober: Nimm etwas Potasche, mache daraus mit Wasser eine Lauge, feige solche durch, davein lege klein geschnitten Carmesin-Zuch, wenn nun die Lauge schön roth gefärbet, so giesse Alaun-Wasser darzu, denn wird die rothe Farbe zu Boden fallen, feige sie ab, und mache, wie vorher gelehret, runde Küglein daraus.

NB. Ich habe oben bey dem Lac der Coccionellen gedacht, weisen nun dieselbe nicht allen bekant

G 5

iff,

Foto 10. O metodă de pregătire a lacului florentin după Cröker (Schiessl 1982. p. 56).

Pregătirea lacului florentin⁷

Ia 24 de loturi⁸ de lemn de fernambuk⁹, de cel mai frumos fel, 16 loturi de alaun grob¹⁰, pune-le într-un vas, toamnă deasupra apă curată, lasă-le să stea 8 zile, apoi fiarbă-le, lasă-le să se răcească, strecură-le, precipitează cu ulei de tartru.¹¹

Ori: ia puțin carbonat de potasiu¹², să faci din ea cu apă o leșie potasică, strecur-o, așează pe deasupra un basma de carmin¹³ tăiat în bucăți mici, odată ce leșia s-a colorat în roșu frumos, adaugă alaun cu apă, atunci culoarea roșie se va sedimenta pe fund, strecur-o și pregătește, după cele amintite mai sus, bile rotunde din ea.

NB. Sus m-am gândit la lacul de coșenilă¹⁴, pentru că acesta nu este cunoscut pentru toată lumea.

Lacul florentin
Asta scotlak az erüstte bines
favitte florenti, a mally ugy lássik
mintha az erüst vötna föld, voreft
nagy más fin. Eze a feresed lacu
vöznak nuzak melyket arabiai
gintariu kellyig készíteni:
Egy jó mázat edényben vötes see
pendin olajjal, hogy kotta vastag
serpentint, olly nicelik kel, hogy
az olaj legyen kel harmadréft, a
vastag serpentia egy harmad réft,
magis az olajj ki arnyji, mint a
vastag serpentin, eze feresed aralomi
a minudumig, a meg van.
Munden festiket előbb a fela see
pendin olajban kel meg lönni, sae
után ezzel a gintariu fel kell
megyíteni is ugy kell az erüstte
reá festeni, ez igen hamar meg fá-
rad. Dea epipen ki erüstte kel
előbb kezdébe viza emyel.

Foto 11. Rețetă despre vernisare descrisă de Ferencz Antal (Muzeul Secuiesc al Ciucului).

Glazurare

Uneori se pictează cu culori peste argint, care arată ca și cum argintul ar fi verde, roșu sau altă culoare. Această pictare este numită „gintariu arabic” în felul următor: Într-un vas bine emailat, toarnă ulei de terebentină, adaugă terebentină groasă, în așa fel încât, uleiul să dea două treime, iar terebentina groasă o trăime din total, adică uleiul să fie de două ori mai mult, ca terebentina groasă, acesta să-l fierbi circa 5 minute și este gata. Toate culorile trebuie să fie mai întâi sfărâmate în ulei de terebentină

și apoi amestecate cu acest gintariu și aplicate (pictate) pe argint, acest amestec se usucă foarte repede. Dar argintarea mai întâi trebuie să fie înclieată cu clei de viză.

Carmesin-Würmlein, Carmin; este un colorant roșu de carmin de origine animală. Se extrage din femela uscată al păduchii țestoși Coccus cacti (familia Dactylopiidae). Colorantul poate fi extras în alcool, sau apă fierbinte, cu săruri metalice primește o culoare stacojie (roșu ca sângele), iar în apă cu adaos de alaun o culoare purpurie. Cu adaos de alaun și alte săruri metalice coșenila se precipitează și în urmă se formează un „lac”, care este insolubil în liant. (Timárné B. 1993. p. 186).

⁷ Traducerea autorului

⁸ Lot- în germ. Lot/Loth; o unitate mică de greutate, cu valoare variabilă în timp și în funcție de regiune. În general este jumătatea unciei (în germ. Unze) și cuprinde 4 dramuri (în greacă și germ. Drachma) și la fel de mult „Quintlein/Quentchen”. După literatura germană, 32 loturi fac un pfund comun (în germ. Krämerpfund), iar 24 loturi un pfund folosit de farmaciști (în germ. Apothekerpfund). Pfundul comun este egal cu circa 500 de grame, în așa fel lotul, fiind 1/32 din pfund, înseamnă circa 14–15 grame. (Krünitz 1773-1858. vol. 80., Lehmann 2002. p. 16.)

⁹ Fernambuk- în germ. Farnebus/ Fernabock/Fernambukholz; este un fel de lemn roșu, care conține colorantul roșu „brazilin”. (Brachert 2001. p. 196.)

¹⁰ Alaun- în germ. Alaun, lat. Alumen; în Evul Mediu, sub denumirea alumen, se referea la combinații de sulfat de metale. În zilele noastre sub alaun se înțelege sulfat dublu de aluminiu și potasiu. (Brachert 2001. pp. 14–15).

¹¹ Ulei de tartru- în germ. Weinsteinöl, lat. Oleum tartari; este tartru ars și fluid. Tartrul este alcătuit în special din sare de potasiu, pe lângă care, mai conține circa 20 % tartrat de calciu. Se prezintă sub forma depusă pe zidul și fundul butoiului de fermentare de vin. Tartrul prin supraîncălzire formează un praf granulat alb, sau o masă solidă și higroscopică, așa-numitul „tartru calcinat”, care sub efectul aerului devine un lichid, ulei vâcos. (Möller 1818. p. 122., Krünitz 1773–1858 vol. 237)

¹² Leșie potasică- în germ. Pottasche; este cenușa lemnului și sarea extrasă din aceasta, care conține în special carbonat de potasiu. Carbonatul de potasiu se obține și prin arderea tartrului. Pe lângă rolul ei în prepararea culorilor (precipitarea coloranților) avea un rol și în uscarea alcoolului. (Brachert 2001. p. 196.)

¹³ Basma de carmin- basma colorat în roșu-închis, la care diferiți coloranți erau folosiți, precum coșenilă și lemn de Brazilia. (Brachert 2001. p. 133)

¹⁴ Lac de coșenilă- în germ. Cochenille/ Coccionelle/ Farbe- oder

Numărul și variațiile rețetelor lacurilor de aur depășesc cele ale vernisurilor colorate. Următorul fragment prezintă o rețetă de lac de aur după Pictorio, respectiv traducerea acesteia efectuată de Kendi Sámuel (foto 12).¹⁵

Compararea rețetelor

Comparația a fost realizată pe o parte prin studierea structurii straturilor vernisurilor, pe de altă parte prin gruparea tipologică a materialelor (substanță colorantă, liant, solvent, diluant, alte adaos). Compararea și studierea tehnicii de execuție, a modului de aplicare, a uneltelor și a cantității straturilor de vernis colorat au fost la fel puncte importante.

Stratigrafia

1. Suport de metal

În anumite rețete vernisurile colorate pot să aibă ca suport, pe lângă foița de argint, și foița de aur, în funcție de aspectul optic dorit. J.M. Cröker menționează că vernisul verde obținut din verdigris, prezintă culoare verde-deschisă pe argint, în timp ce pe aur devine verde fraged/crud.¹⁶

Vernisurile colorate pot fi aplicate atât pe argint mat (tehnică pe bază de ulei), cât și pe argint poleiat (tehnică pe bază de poliment).¹⁷ Ultima variantă este general utilizată, unii autori chiar atrag atenția asupra avantajului argintului poleiat, de a oferi un efect lucios, strălucitor vernisului colorat.

2. Strat preparator

Aplicarea vernisului colorat pe foița de argint este anticipată în anumite cazuri de înclieirea suprafeței de argint. Ferencz Antal, Pictorio și Cröker amintesc un strat de clei de viză solubilizat în apă, în cazul autorului ulterior amintit, aplicat și în două sau trei straturi.¹⁸ Pe lângă clei, apare la Pictorio „apa temperată”, care poate fi pregătită în mai multe feluri. Cea mai bună variantă după autor este considerată cea compusă dintr-un lot de gumă arabică și gumă tragacant de cantitate de jumătate de nucă, dizolvate în apă.¹⁹ Însă, acest strat intermediar lipsește în majoritatea cărților de rețete și vernisul colorat este aplicat direct pe foița de argint.

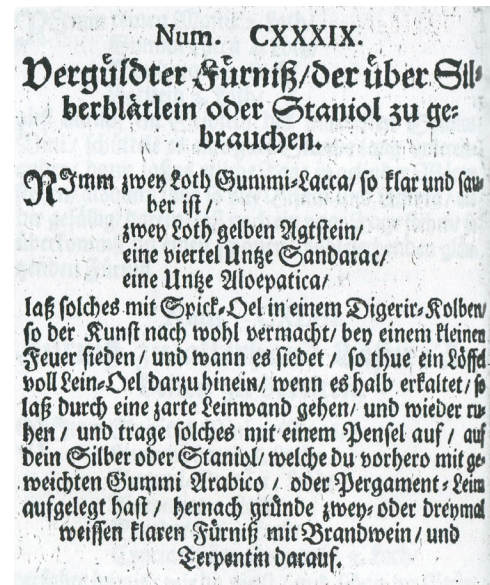
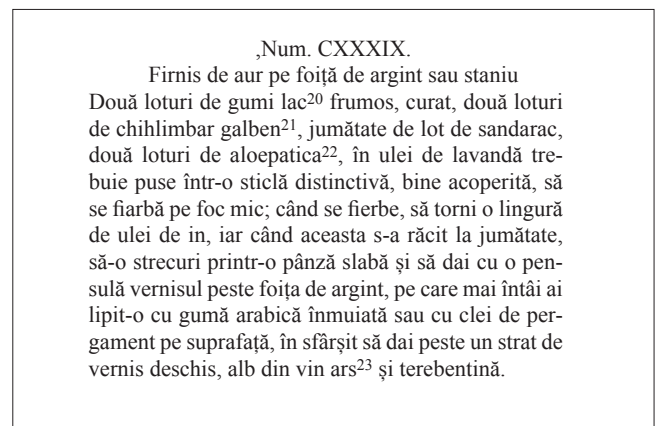

Foto 12. Rețetă de lac de aur a lui Pictorio (stânga) și traducerea (dreapta) (Pictorio 1713. p. 358., Kendi 1802. p. 131.).

¹⁵ Prezentul fragment a fost tradus din limba maghiară și germană în cea română de către autoarea.

¹⁶ Schiessl 1987. pp. 242–245.

¹⁷ Schiessl 1982. pp. 56. Lehmann 2002. pp. 35.

¹⁸ Ferencz 1828. pp. 41–42., Schiessl 1987. pp. 242–245.

¹⁹ Pictorio 1713. pp.1–2.

²⁰ Gumi lac- în germ. Gummilack/ Gummi Lacca; este o rășină de origine animală, un exudat natural, rășinos al insectei femele în special *Kerria lacca*, *Coccus lacca* (care trăiește în special în India, Cambodgia, Thailanda și Sumatra) și *Laccifer lacca*. Condorm formei prelucrării își capătă diferite denumiri: cel cu forma de tablă este numit șelac. Dizolvat în alcool, în funcție de concentrație, se formează un lac de culoare brun-roșiatic. (Brachert 2001. p. 114).

²¹ Chihlimbar galben- sau ambră galbenă, în germ. gelber Agtstein, Bernstein, Carabe, Ambra, în lat. *Succinum electrum*; este o rășină fosilizată, care poate să provină din mai multe locuri și să aibă diferite vârste. (Brachert, 2001, pp. 40) Culoarea lui variază de la galben-deschis până la cel închis, iar este într-o măsură mai mare sau mai mică transparent și prezintă în interiorul său diferite insecte, frunze etc. (Möller 1818. pp. 235–237.).

²² Aloepatica- aloe, în germ. Aloepatica/Aloe; este seva (sucul) uscată a diferitelor tipuri de aloe, cum este *A. arborescens*, *A. lingua*, *A. vulgaris* etc. Principala componentă a lui aloe este colorantul aloin și rășina aloe. Se dizolvă greu în apă, însă prin fierbere se poate trage colorantul galben din el, în oțet mai bine, iar în alcool și ulei fierbinte ușor. Are o culoare brun-gălbuie, prin care este potrivit pentru pregătirea lacului de aur. (Brachert, 2001, pp. 17–18., Krünitz 1773–1858, vol. 1.).

²³ Vin ars- în germ. Brantwein; rachiu, pălincă, distilat de vin.

3. Strat de vernis (foto 14–15)

Culoarea dorită a vernisului este obținută de preferință dintr-o singură culoare și dintr-un singur strat. Un caz excepțional este rețeta vernisului verde descrisă de Cröker, la care culoarea finală este formată prin trei straturi suprapuse: un strat inferior de șofran (galben), urmat de un strat de turnesol (albastru) și un strat superior de colorant verde.²⁴ Există și cazuri în care tonurile de culoare sunt obținute prin amestecarea în diferite proporții a substanțelor colorante²⁵, precum și prin aplicarea culorii în mai multe straturi cu vernisuri mai diluate.²⁶ O variantă extremă constituie rețeta lui Johann Arendt Müller a vernisului albastru pregătit din albastru smalt, unde vernisul trebuie aplicat foarte diluat și în atâtea straturi, chiar și zece, câte sunt necesare pentru obținerea unei suprafețe uniforme, albastru translucide.²⁷

4. Vernis final

Diferențierea vernisurilor finale este uneori problematică, din cauza folosirii lianților asemănătoare sau identice amestecurilor de rășini și uleiuri utilizate ca lianți la vernisuri colorate. Însă, în anumite cazuri autorii specifică aplicarea unui strat final, separat peste stratul de vernis colorat. (Pictorio, Cröker, J. F. Watin). Lacurile de aur și vernisurile colorate primesc adeseori un strat final, protector denumit „vernise de spirt”, sau „lac de spirt”, obținute din amestecul alcoolului cu terebentina²⁸ sau sandarac și terebentină dizolvate în alcool.²⁹ Pe vernisuri colorate se mai recomandă vernisuri cu nume de fantezie, ca „gintariu arabic”, „vernise lucios”, „vernise alb” etc. (tabel 4–5).

Materiale folosite

1. Substanțe colorante

Substanțele colorante folosite pentru vernisuri colorate sunt pigmenți organici și anorganici, respectiv coloranți de origine vegetală și animală. Diferența dintre pigmenți și coloranți constă în faptul că, în timp ce coloranții se dizolvă în liant, pigmenții nu. O parte din pigmenții organici, denumite lacuri de pigment, constituie coloranții de origine vegetală și animală, precipitați pe un suport, prin care devin insolubile în liant.³⁰ Procesul este următor: din coloranții dizolvați în apă cu adaos de alaun, argilă sau alte substanțe cu conținut de fier (de ex.: leșia potasică) creează un precipitat, pe care apoi se utilizează sub formă uscată, solidă.³¹ În tabelul următor materialele componente ale lacurilor de

aur și vernisurilor colorate (roșu, verde, albastru și galben) sunt prezentate diferențiat, pe baza tehnicii de execuție și substanțele utilizate.

Pentru pregătirea vernisului roșu la toți autori apare lacul florentin de numeroase feluri. Acesta putea fi obținut atât din coloranți de origine vegetală, cât și cea animală, respectiv din combinarea acestora. Vernisul verde se pregătește în general din pigmentul anorganic verdigris, însă poate fi obținut și din coloranți verzi, care se extrag din diferite plante. Substanța colorantă comună a vernisului albastru este pigmentul albastru de Berlin. Pe lângă acesta albastru smalt este amintit de Johann Arendt Müller³² și turnesolul apare la doi autori, Stöckel și Cröker.³³ În cazul turnesolului culoarea albastră este obținută în mediu alcalin, fiindcă în mediu acid devine roșu.³⁴

Vernisurile galbene, care nu sunt neapărat identice cu lacurile de aur, sunt preparate în rețetele studiate în exclusivitate din coloranți de origine vegetală. La Watin apare colorantul galben extras din planta verigariu, care este maroniu și se utilizează pentru intensificarea cromatică și atenuare.³⁵

Coloranții în mediu apos cu adaos de urină, oțet de vin, în prezența alaunului, sau a leșiei potasice sunt precipitați, apoi uscați și amestecați sub formă de pudră sau bile cu liantul. Pigmenții anorganici sunt amestecate direct cu liantul.

2. Lianți

Pe baza rețetelor studiate se poate concluziona că în timp ce pentru lacurile de aur sunt folosite ca lianți amestecuri de rășini și uleiuri, pentru vernisurile colorate (roșu, verde, albastru, galben) se utilizează de preferință uleiuri (foto 16). Însă rășinile și uleiurile amintite, cu câteva excepții, sunt identice în ambele cazuri.

De obicei este vorba despre amestecuri complexe, din mai multe componente (foto 17). Dintre rășini se folosesc de preferință sandaracul, mastixul, șelacul și chihlimbarul. În rețeta lui Watin găsim o variantă simplă, la care doar șelacul constituie liantul lacurilor de aur.³⁶ Folosirea amestecurilor de lianți de mai multe componente poate fi întâlnită și în cazul vernisurilor colorate. Acești lianți se compun în special din rășini și sunt denumite cu preferință după solventul (vernise de ulei de lavandă), aspectul (vernise lucios, alb), respectiv după componentul principal (vernise de copal) (tabel 5).

Rețetele lianților pentru vernisuri colorate constituie o variantă mai simplă în cazul lui Ferencz Antal și Watin. Substanța colorantă trebuie amestecată cu un „gintariu arabic” (foto 18), constând din terebentină diluată în ulei de terebentină în rețeta lui Ferencz, iar la Watin cu un „vernise de pictură”, obținut din amestecul uleiului de terebentină cu ulei de in.

²⁴ Schiessl 1987. pp. 242–245.

²⁵ Idem.

²⁶ Pictorio 1713. pp. 343–344.

²⁷ Lehmann 2002. p. 36.

²⁸ Pictorio 1713. p. 358.

²⁹ Kremer 1774. p. 214.

³⁰ Pigmentum.

³¹ Timárné B. 1993. p. 186.

³² Lehmann 2002. p. 36.

³³ Stöckel 1799. p. 173., Schiessl 1987. pp. 242–245.

³⁴ Schiessl 1987. pp. 242–245.

³⁵ Kremer 1774. p. 214.

³⁶ Kremer 1981. p. 31.

Tabel 4. Lianții substanțelor colorante

Liant	Iacuri de aur	vernisiuri colorate
Rășini	sandarac, colofoniu chihlimbar gumi lac (șelac) mastix benzoe, terebentină copal storax	sandarac colofoniu chihlimbar rășină de ienupăr mastix tămâie albă terebentină comună, de Veneția și de Cipru copal balsam de India
Uleiuri	ulei de in	ulei de nucă, ulei de in, ulei de mac

Tabel 5. Amestecuri de lianți

	Firnis lucios ³⁸	Firnis de ulei de lavandă ³⁹	Firnis alb, curat ⁴⁰	Firnis de pictură ⁴¹	Lac de spirt ⁴²	Firnis de copal ⁴³	Gintariu arabic ⁴⁴
Rășini	sandarac mastix terebentină	mastix sandarac rășină de ienupăr chihlimbar colofoniu terebentină de Veneția	copal sandarac mastix chihlimbar terebentină de Cipru		sandarac terebentină	copal balsam de India terebentină de Veneția	terebentină
Uleiuri				ulei de in			
Solvenți și dizolvanți	ulei de terebentină	ulei de lavandă ulei de terebentină	ulei de terebentină ulei de lavandă ⁴⁵ alcool	ulei de terebentină	alcool	ulei de terebentină	ulei de terebentină
Alte adaosuri	sticlă arsă de Veneția						

Lacul de spirt în rețeta lui Watin, pe lângă rolul de liant, constituie și vernisul final al vernisurilor colorate.³⁷

Rășinile sunt preparate în funcție de solubilitatea și duritatea lor prin dizolvare în alcool, topire în baia de apă, uneori împreună cu ulei.

Solvenți și dizolvanți

Rășinile, cu câteva excepții sunt solubilizate în alcool. Pentru ușurarea dizolvării, este recomandat (aproape de toți autori) ca rășinile solide mai întâi să fie sfărâmate în bucăți mici. Dizolvarea în alcool se face prin fierbere, în baie cal-

dă de apă, sau la soare. Agitarea periodică a soluțiilor la fel este menționată cu scopul de a accelera dizolvarea.

Într-o rețetă a lui Cröker, terebentina de Cipru sau de Veneția, împreună cu mastixul și sandaracul trebuie să se fierbe în ulei de lavandă și ulei de terebentină.⁴⁶ După descrierea lui Ferencz Antal terebentina din „gintariul arabic” trebuie să se fierbe cinci minute în ulei de terebentină.

Alte adaosuri

Ca adaosuri suplimentare în cazul lianților apar zahărul și sticla de Veneția. Pentru obținerea coloranților se folosesc alaun, urină, oțet de vin și leșie potasică. Funcția zahărului, asemănător mierii, în general constă în ridicarea higroscopicității lianților și în același timp în îmbunătățirea elasticității lor. Pe de altă parte era menit să extragă coloranții vegetali și folosit ca liant în „apele temperate”.⁴⁷ Sticla de Veneția a fost adăugată în liant datorită efectului său sicativ.⁴⁸

³⁷ Kremer 1774. p. 214.

³⁸ Schiessl 1982, pp. 56.

³⁹ Schiessl 1982, pp. 57-59.

⁴⁰ Idem

⁴¹ Kremer 1774, pp. 156-157.

⁴² Lehmann 2001, pp. 17

⁴³ Lehmann 2001, pp. 16.

⁴⁴ Ferencz 1828, pp. 42.

⁴⁵ În acest caz este vorba despre uleiul extras din planta *Lavandula latifolia*, folosit pentru înlocuirea uleiului de lavandă comună, propriu-zisă din planta *Lavandula augustifolia*; în limba germană este numit Spicköl. (Brachert III, 2001, pp. 236)

⁴⁶ Schiessl 1982. p. 57.

⁴⁷ Brachert 2001. p. 279.

⁴⁸ Brachert 2001. p. 257.

Tabel 6. Componentele celor patru rețete de vernis colorat

	Ferencz Antal		J. A. Müller	J. B. Pictorio
	verniz albastru	lac de aur	verniz albastru	lac de aur
Încleiere	clei de viză	clei de viză	–	–
Componente de vernis	gintariu arabic: 2/3 ulei de terebentină 1/3 terebentină	gintariu arabic: 2/3 ulei de terebentină 1/3 terebentină	firmis lucios: terebentină de Veneția/ terebentină comună 8 lot ulei de terebentină 3 lot sandarac 2 lot mastix ulei de in albastru de Berlin	2 lot aloe 2 lot sandarac 2 lot colofoniu 2 lot chihlimbar 2 lot gumi lac (șelac) ulei de in
	albastru de Berlin	guma gutti		

Reconstrucție de rețete

Din cărțile de rețete studiate, patru rețete de vernis colorat au fost alese să fie reconstruite, două de culoare albastră și două lacuri de aur.

Suportul constituia un panou din lemn de tei, care a primit un grund alb din cretă și clei (cretă de Champagne, soluție de clei de piele de iepure de 5% dizolvat în apă), urmat de straturile de poliment alb pregătite după o rețetă descrisă de Johann Arendt Müller.⁴⁹

Următorul pas constituia argintarea cu foiță de argint, poleirea, respectiv încleierea (cu clei de viză) în cazul rețetelor lui Ferencz Antal. Materialele componente pot fi urmărite în tabelul următor (tabel 6). Prezentarea detaliată a rețetelor, în lipsă de spațiu, nu constituie tema acestui articol.

Rezumat

Rețetele studiate arată numeroase similitudini ceea ce privește structura, materialele componente, respectiv unitățile de măsură folosite. În anumite cazuri găsim rețete preluate de la alți autori (Güttele folosește rețeta lui Watin⁵⁰). Rețetele lacurilor de aur se compun din mai multe materiale și par îndesate. Cele descrise de Ferencz Antal deși sunt mai simple, după tehnică, materialele componente și denumirea acestora (denumiri germane) se încadrează în șirul analogiilor cercetate.

Prin mențiunile și sfaturile tehnice bazate pe experiența autorilor cărților de rețete se demonstrează realizarea practică a rețetelor.

Descoperirea și cercetarea altor analogii transilvănene, respectiv îmbogățirea cunoștințelor legate de tehnica vernisurilor colorate, rămâne o sarcină importantă.

BIBLIOGRAFIE

- ANTAL, Ferencz (1828): Rövid oktatás az asztalosság-hoz tartozó és a képfestéshez megkívántató némelly festékeknek készítéséről és tulajdonságiról. Az architekturából. Manuscris, Tomești.
- BONANI, Pater (1730): Neuer Tractat von Firniß-Laquir- und Mahler-Künsten. J.J. Rembold, Leipzig.
- CRÖKER, Johann Melchior (1982): Der wohl anführende Mahler. Szerk. Ulrich Schiessl, Mäander Kunstverlag, Mainz.
- FÁBIÁN, Gabriella – KOVÁCS Zsolt – MIHÁLY Ferenc – MIKLÓS Zoltán – TERDIK Szilveszter: Mária-tisztelet Erdélyben. Máriaábrázolások az erdélyi templomokban. Haáz Rezső Múzeum, Odorheiu Secuiesc, pp. 19–34.
- GÜTTE, Johan Conrad (1800): Gründlicher Unterricht zur Verfertigung guter Firnisse, nebst der Kunst zu Lackiren und zu Vergolden. Nürnberg.
- LEHMANN, Jirina (2002): Das Werkstattbuch des Johan Arendt Müller zu Quakenbrück. Eine Quellenschrift aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Anton Siegl Fachbuchhandlung GmbH, Hildesheim.
- PICTORIO, Joh. Baptista (1713): Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst. Johann Leonhard Buggel, Nürnberg.
- STÖCKEL, H.F.A (1799): Praktisches Handbuch für Künstler, Lackliebhaber und Oehlfarben-Anstreicher. Steinschen Buchhandlung, Nürnberg.
- WATIN, Jean Felix (1774): Der Staffiermaler, oder die Kunst anzustreichen, zu vergolden und zu lackiren. Dr. Kremer, Leipzig.
- BOGDÁN István (1991): Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Ed. Akadémiai, Budapest.
- KOLLER, Manfred (1975): Die Lüsterfarben – zu ihrer Geschichte und Konservierung. In: Maltechnik-Restaur, Callwey Verlag, München, pp. 20–34.
- LEHMANN, Jirina: Chronologische Übersicht ausgewählter Quellenschriften zu Materialien

⁴⁹ Compoziția polimetului alb: 4 loturi (1 lot fiind approx. 15 de grame) de bolus alb, 2 loturi de ceară de albină, 1 lot săpun de Veneția și albuș de ou.

⁵⁰ Kremer 1981. p. 31.

und Techniken der Malerei. Institut für Restaurierung, Hildesheim..

MÖLLER, János (1818): Az Európai Manufakturák és Fábrikák Mesterség Míveik. Budapest.

TÍMÁRNÉ BALÁZSY, Ágnes (1993): Műtárgyak szerves anyagainak felépítése és lebomlása. Muzeul Național al Ungariei, Budapest, pp. 186.

KRÜNITZ, D. Johann Georg (1773–1858): Oekonomische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats- Stadt-Haus- und Landwirthschaft. Accesibil: <http://www.kruenitz1.unitrier.de> (2013)

SZABÓ, T. Attila (1984): Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Kriterion, București. http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_04.htm (2015)

PIGMENTUM. Autori: dr. Galambos Éva, dr. Vihart Anna (Universitatea de Artă din Ungaria), <http://pigmentum.hu/belepes.php?oldal=10>. (2015)

Júlia Tövissi

Student la restaurare lemn policrom și hârtie

537230 Păuleni-Ciuc, nr. 84.

Tel.: +40-746-698-244

E-mail: tovissijulia@yahoo.com

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Altarul principal cu vernis colorat din secolul al 18-lea al bisericii franciscane din Odorheiu Secuiesc (foto: Mihály Ferenc).
- Foto 2.* Haina Sfintei Fecioare împodobită cu motive florale, realizate cu vernisuri colorate (foto: Mihály Ferenc).
- Foto 3.* Detaliu de vernis roz-închis și galben de pe statuia Mariei Immaculata Victorioasă din Canta, Târgu Secuiesc (foto: Mihály Ferenc).
- Foto 4.* Vernis albastru pe foiță de argint pe globul pământesc (foto: Tövissi Júlia).
- Foto 5.* Coperta cărții de rețete al lui J.B. Pictorio din 1713 (foto: Tövissi Júlia).
- Foto 6.* Traducerea cărții de rețete a lui Pictorio de către Kendi Sámuel (foto: Mihály Ferenc).

Foto 7. Amvonul vernisat color din biserica reformată din Atid (foto: Mihály Ferenc).

Foto 8. Vernisuri verzi și galbene pe coronamentul amvonului (foto: Mihály Ferenc).

Foto 9. Coperta manuscrisului lui Ferencz Antal (Muzeul Secuiesc al Ciucului).

Foto 10. O metodă de pregătire a Lacului florentin după Cröker (Schiess 1982. p. 56.).

Foto 11. Rețetă despre vernisare descrisă de Ferencz Antal (Muzeul Secuiesc al Ciucului).

Foto 12. Rețetă de lac de aur a lui Pictorio (stânga) și traducerea (dreapta) (Pictorio 1713. pp. 358., Kendi 1802, pp.131.).

Foto 13. Structura straturilor: 1 grund de cretă, 2 bolus roșu, 3 foiță de argint poleiată, vernis verde. Detaliu din ornamentul în formă de scut al altarului principal din biserica franciscană din Odorheiu Secuiesc (foto: Tövissi Júlia).

Foto 14. Vernis galben pe capitelul corintic argintat al vechiului altar principal din secolul al 17-lea din Cârța (foto: Tövissi Júlia).

Foto 15. Vernisuri aurii și verzi pe statuia Mariei Immaculata Victorioasă din Canta, Târgu Secuiesc (foto: Mihály Ferenc).

Foto 16. Pigment albastru de Berlin și liant ulei de in (foto: Tövissi Júlia).

Foto 17. Lianții lacului de aur descris într-o rețetă a lui Pictorio (Pictorio 1713. pp. 343–344.). 1 șelac, 2 sandarac, 3 colofoniu, 4 chihlimbar, 5 aloe. (foto: Tövissi Júlia).

Foto 18. Guma gutti și „gintariu arabic” (foto: Tövissi Júlia).

Foto 19. Suport de lemn de tei pregătit pentru grunduire.

Foto 20. Planta coada calului, pânză de in și bucată de catifea folosite pentru șlefuirea, poleirea grundului.

Foto 21. Argintarea pe poliment alb.

Foto 22. Suprafețe argintate și piatra de agat folosit la poleire.

Foto 23. Cele patru vernisuri pregătite.

Foto 24. Suprafețe de probă pregătite: 1, 3. Ferencz Antal, 2. J.A. Müller, 4. J.B. Pictorio.

Traducere: Júlia Tövissi